

KAROLINUM

Karel Kaplan

**Rada vzájemné
hospodářské pomoci
a Československo
1957–1967**

Rada vzájemné hospodářské pomoci a Československo 1957–1967

doc. PhDr. Karel Kaplan, CSc.

Recenzovali:

prof. Ing. Václav Průcha, CSc.

PhDr. Drahomír Jančík

Vydala Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum

Redakce Milada Divišová

Obálka Josef Týfa

Grafická úprava Kamila Schüllerová

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2002

© Karel Kaplan, Praha 2002

ISBN 80-246-0417-5

ISBN 978-80-246-2699-4 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2014

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Úvod	7
I. Od krize k zásadám dělby práce RVHP (1957-1962)	10
První kroky	10
Důsledky politického otřesu 1956	26
Výsledek doporučení	46
Od koordinace ke generální perspektivě	56
Zemědělství	61
Princip dělby práce	66
Nespokojenost, rozpory a roztržka	68
O práci orgánů RVHP	74
Československo a RVHP (1957-1962)	80
II. Od koordinace k jednotnému plánu (1962-1964)	86
Polský podnět	88
Dvouletá bilance (1962-1964)	100
Nespokojenost, hledání a spory pokračují	109
Dva sporné body	117
Od nespokojenosti a neúspěchů k mírnému optimismu	132
Československé postoje	146
III. Bezradná stagnace (1965-1967)	155
Růst obtíží nekončil	155
Hledání východisek	165
Staré a nové rozpory a hrozba rozkolu?	179
Princip zainteresovanosti	194
Postavení Československa v RVHP (1965-1967)	209
Závěrečný pohled	215
Příloha	224
Jmenný rejstřík	233

Úvod

V letech 1957–1967 prodělala Rada vzájemné hospodářské pomoci změny, které značně ovlivnily její organizaci i její činnost. Jako mezinárodní instituce, ekonomické seskupení či základna sovětského bloku reagovala na události evropské a světové politiky. Kromě toho se v ní promítaly národní zájmy jednotlivých členů – Bulharska, Československa, Polska, Maďarska, Rumunska, Albánie, Německé demokratické republiky, Sovětského svazu, Mongolska (od r. 1962), později i Jugoslávie, která se na činnosti účastnila od r. 1964. V jejich hospodářské spolupráci a tedy předmětem činnosti RVHP zůstávaly dokonce v zostřené podobě problémy, které ji provázely od jejího vzniku. Mezi nimi na předním místě se nacházely nedostatky surovin a energie, duplicita výrob zejména v odvětví těžkého průmyslu, nízká úroveň zemědělství. Stálé těžkosti zůstávaly v zahraničním obchodu, ve výši jeho objemu, ve schopnosti uspokojovat potřeby partnerů a ve financování dovozu. Snaha řešit tyto problémy a hledání cest nápravy provázely RVHP po celé sledované období.

Tyto problémy dostaly jinou podobu nebo je změněné okolnosti posunuly do jiné polohy, než v které se nacházely před několika roky. A vznikaly problémy a obtíže nové. Nedávno vyhlašované úsilí o vytvoření druhého trhu, který se měl zrodit odštěpením ekonomiky komunistických států z jednotného světového trhu, sice přestalo, ale nadále se mezi předními cíli udržovalo dosažení hospodářské nezávislosti na kapitalistických státech. A to v příznivějších podmínkách pro obchod s těmito státy, kdy byla zrušena tzv. sofijská usnesení RVHP z roku 1949 omezující až zakazující a přísně kontrolující tento obchod.

Pozměněný rozměr měl i vztah politiky a ekonomiky uplatňovaný ve státech sovětského bloku. Ekonomika nadále sloužila k uskutečnění politických záměrů bloku, přesněji Sovětského svazu. V každém státě určovala moc, stát či vláda jako jediný vlastník v hospodářství jak obecný směr jeho vývoje, tak jeho konkrétní úkoly.

V tomto vztahu (dvojí) podřízenosti se objevily trhliny. Některé vlády důrazněji prosazovaly zájmy své země, které se ať z politických či hospodářských příčin vždy neshodovaly se záměry sovětského bloku. Docházelo i na půdě RVHP k rozporům, konfliktům i k roztržce. V druhé polovině šedesátých let se počala oslabovat podřízenost ekonomiky politické moci v souvislosti s uplatňováním tržních prvků v hospodářství. Ty se v zemích RVHP buď už zaváděly, nebo připravovaly k zavedení.

Poněkud se měnila pozice Sovětského svazu v RVHP. Udržoval si vedoucí postavení, které vyplývalo z jeho mocensko-politické role v bloku a z role klíčového obchodního partnera, dovozce i vývozce. Sovětské vedení určovalo mezinárodněpolitické záměry, které respektovaly ostatní státy bloku a jimž se přizpůsobovaly i orgány RVHP. Zároveň sovětské vedení ovládalo činnost RVHP prostřednictvím svých zástupců v jejích orgánech, ve kterých ostatní členové přikládali mimořádnou závažnost jejich názorům a stanoviskům. Přitom Sovětský svaz měl výjimečné postavení v RVHP v tom smyslu, že velká část, ne-li většina usnesení či doporučení se na něj nevztahovala. Vystupoval v ní jako rozhodující obchodní partner vůči všem členům, ale nikoliv jako rovnocenná součást. Obrazně řečeno RVHP fungovala jako více či méně úzká spolupráce dvou ekonomických celků - soběstačný SSSR a ekonomika lidových demokracií, do značné míry na sovětské závislá. Výlučná pozice Sovětského svazu počala v šedesátých letech slábnout. Jeho stanoviska a návrhy se nesetkávaly s bezvýhradnou podporou všech členů RVHP. Množily se případy nesouhlasu a vynucených ústupků sovětských zástupců. Motivy oslabování pozice SSSR nebyly zdaleka jen politické, ale i ekonomické. Ztrácel schopnost plnit funkci rozhodujícího obchodního partnera, nemohl uspokojovat rostoucí požadavky na dodávky surovin a zejména vyspělé techniky do zemí RVHP. Naopak klesal jeho zájem o dosud vyvážené zboží ze zemí RVHP. Hlavně však - sovětské vedení nepochopilo ekonomiku moderní průmyslové společnosti a nemělo schopnost určovat nutný přechod k ní, stanout v čele při hledání a prosazování nezbytných účinných kroků jak v činnosti RVHP, tak v jednotlivých členských zemích. Iniciativy v této věci se ujímali jiní členové a sovětské vedení spíše tento proces brzdilo, nebo jej sledovalo s pochybnostmi.

Život RVHP, zaměření i výsledky její činnosti a její vnitřní organizaci a poměry znatelně ovlivnily nové rysy v sovětském bloku a ve světě. „Drobení“ bloku (Albánie) a jeho další hrozba (Rumunsko)

nutily ke kompromisním rozhodnutím a brzdily až znemožňovaly prosadit záměry těch členů, kteří požadovali výraznější změny v RVHP. Nepříznivě působily rozpory s asijskými komunistickými režimy. Všechny hlavní stránky aktivity RVHP, dokonce i názory o smyslu a poslání její existence zasáhl přímo sovětským vedením vyhlášený a zeměmi RVHP přijatý princip ekonomického soutěžení dvou systémů s cílem dostihnout a předstihnout vyspělé kapitalistické státy ve výrobě i v životní úrovni. V rámci vyhlášené ekonomické soutěže vystupovala západoevropská integrace jako výzva a byla vedoucími činiteli RVHP stále víc vnímána jako hrozba. Vstup zemí třetího světa do světové politiky a zápas mezi Východem a Západem o vliv v nich se promítly i v ekonomických vztazích a ve snaze zapojit RVHP do tohoto zápasu.

V letech 1957–1967 procházel svět řadou více či méně významných změn. Neomezovaly se na politickou oblast, ale stejně významně určovaly i ekonomický vývoj, ve kterém se prosazovaly nové rysy. Pro RVHP jako ekonomickou instituci sovětského bloku vystupovala jako klíčový problém schopnost účinně reagovat na tyto změny, poznat a pochopit je, odpovědět na ně vlastní činností. Nejen to, šlo o prověrku životaschopnosti ekonomického systému, který RVHP reprezentovala a ze kterého vyrůstala. Ve sledovaném období dostávala zmíněná otázka konkrétní podobu: disponuje systém RVHP vlastnostmi, které by jí umožnily určovat nebo zásadně se aktivně spolupodílet na určování vývojových trendů světové ekonomiky, nebo pouze reagovala na změny a doháněla procesy, které určoval druhý partner vyhlášené ekonomické soutěže?

I. Od krize k zásadám dělby práce RVHP (1957–1962)

První kroky

Během dvou let překonala RVHP krizi, která začala v roce 1953. Vedoucí funkcionáři vedení sovětského i dalších členských států od prvotních otázek nad účelností její další existence dospěli k názoru o nutných změnách v obsahu i formách její činnosti. Jedna významná změna se týkala pracovního zaměření. Od dřívější spolupráce na základě zahraničního obchodu, přesněji dlouhodobých obchodních smluv, se měla na první místo posunout koordinace hospodářských dlouhodobých plánů. Druhá změna se soustřeďovala na pracovní metody a z toho plynoucí úpravu v systému orgánů RVHP. K nejdůležitějším patřilo ustavení stálých komisí, jejichž členy byli zástupci všech členských států. Stálé odvětvové komise jako poradní útvary připravovaly podklady pro jednání Rady. Rozhodovaly na základě jednomyslnosti. Činnost stálých komisí měla zvýšit už tolik pokleslou angažovanost členů v životě RVHP a alespoň částečně omezit dosavadní úplnou nadvládu sovětských expertů.

V letech 1953–1954 prováděly státy sovětského bloku korektury své dosavadní politiky, zejména hospodářské. Ty se uskutečňovaly mimo rámec RVHP, docházelo k nim na základě jednání vedoucích funkcionářů sovětských a příslušné země. Důležitou roli hrály také porady představitelů plánovacích úřadů členů RVHP se sovětským. Právě změny v ekonomické politice, nazývané v roce 1953 „Nový kurz“, byly hlavní příčinou ochrnutí RVHP a pochyb o její další účelnosti. „Nový kurz“ stál v přímém rozporu s dosavadní linií hospodářské politiky reprezentovanou a prosazovanou orgány RVHP, korektury se týkaly v prvé řadě jejích usnesení a doporučení. RVHP se dosud zaměřovala na zajištění rychlého rozvoje těžkého a obranného průmyslu v členských zemích na úkor ostatních hospodářských odvětví a životní úrovně obyvatel. Tato orientace, která odpovídala vyhocené studené válce, přivedla hospodářství do krizí, na po-

kraj zhroucení. Politika „Nového kurzu“ reagovala na krizový stav a v hospodářské oblasti se vyznačovala poklesem investic a rozvoje těžkého průmyslu ve prospěch spotřebního průmyslu, zemědělství, bytové výstavby a služeb, snížení výdajů na armádu ve prospěch životní úrovně obyvatel. Obrazně řečeno, RVHP v době, kdy její členské státy prováděly „Nový kurz“, se opožďovala. Zhruba rok trvalo, než poprvé výrazněji na novou situaci reagovala. I v tomto případě silnější impulz vyšel od vedoucích politiků členských zemí než od pracovníků RVHP, převážně sovětských.

Transformace RVHP, vyhlášená v roce 1954, postupovala tempem, které neuspokojovalo politická vedení členských států. Její role v ekonomické soutěži dvou systémů zůstávala nevýrazná a její autorita natolik otřesená, že neskýtala příliš velké naděje na zlepšení stavu. Z nespokojenosti, která zaznívala z vládních kruhů členských států, se zrodil podnět ke svolání porady nejvyšších představitelů zemí RVHP. Iniciativy se ujalo sovětské vedení a 17. listopadu 1955 zaslalo členům RVHP návrh na uspořádání takové porady. Doporučilo program, ve kterém figurovaly otázky hospodářské spolupráce jako hlavní, nikoliv jediné. K nim řadilo otázky zahraničněpolitické a vojenské. Z ekonomických záležitostí návrh obsahoval koordinaci hospodářských plánů, poměr těžkého a lehkého průmyslu a otázky životní úrovně. Výběrem tří programových bodů sledovala Moskva záměr vyzvednout mezinárodní rozměr a souvislosti řešených problémů RVHP, jakož i vazby ekonomiky a vojenských potřeb. Jednání na nejvyšší úrovni mělo posílit otřesenou autoritu RVHP a přispět ke konsolidaci před půl rokem ustavené Varšavské smlouvy.

Všechny členské státy poradu uvítaly a připravily se na ni. Československé vedení naposled projednávalo svá stanoviska k navrhovaným bodům 31. prosince 1955. Obdrželo hodnocení dosavadního průběhu koordinace a návrhy dalšího postupu, vypracované komisí pro otázky koordinace při Státním úřadu plánovacím. Autoři zprávy konstatovali, že se RVHP zdaleka nepodařilo uskutečnit přechod od spolupráce na základě zahraničního obchodu ke koordinaci dlouhodobých plánů. Přeměna se uskutečňovala velice pomalu, jedna z hlavních příčin spočívala v tom, že nebyly vytvořeny politické, organizační a metodické předpoklady pro koordinaci. Podílela se na tom z velké míry sama RVHP, která ulpívala na starých a pro nové úkoly nevyhovujících pracovních metodách. Neschopnost orgánů RVHP zajistit koordinaci plánů lidových demokracií na léta 1956–1960 vedla k rozhodnutí sovětského vedení, aby se tohoto úkolu ujal

plánovací úřad SSSR. Po kritickém hodnocení následovaly ve zprávě návrhy nutných opatření. Na prvním místě stálo: zlepšit činnost RVHP, rozšířit její aktivitu, zvýšit její autoritu, vybavit její aparát experty, považovat za základní článek koordinace plánů investiční výstavby a rozšířit koordinaci na obchod s kapitalistickými státy. Koordinace plánů měla splnit důležité politické poslání – „rozhodujícím způsobem pomoci získat ekonomickou převahu socialistického tábora nad táborem kapitalistickým“.¹

Porada začala 6. ledna 1956 v Kremlu a trvala do 11. ledna. Zúčastnili se jí první tajemníci komunistických stran, předsedové vlád, ministři obrany a zástupci plánovacích úřadů. Nejpočetnější byla sovětská delegace.²

K druhému bodu programu předložilo sovětské vedení podklad k diskusi „Záznam ministerstva zahraničních věcí SSSR k otázkám zahraniční politiky“. K hlavním bodům „Záznamu“ podrobněji hovořil první tajemník KSSS Nikita Sergejevič Chruščov. Po tehdy obvyklém hodnocení mezinárodní situace, spočívajícím v posilování socialistického tábora a jeho vlivu ve světě a v trvajících válečných choutkách imperialismu, „Záznam“ vypočítával nejdůležitější úkoly zahraniční politiky. Vyjmenovával oblasti, které vyžadovaly zvýšení politické aktivity. Patřily k nim především vztahy k Jugoslávii, jedním z nejdůležitějších úkolů všech států sovětského bloku bylo upevnit mezinárodní postavení NDR, dále využití rozporů mezi kapitalistickými státy a využití příznivých podmínek pro politické a ekonomické pronikání do zemí třetího světa. Za důležitý předpoklad úspěšné zahraniční politiky považoval „Záznam“ i Chruščov jednotný postup všech členů komunistického tábora. Moskva slibovala prostřednictvím velvyslanců zlepšit vzájemnou informovanost o zahraničně-

¹ *Státní ústřední archiv Praha (SÚA)*, f. A. Novotný (FAN) – zahraničí (07/16), kr. 27, a. j. 18. Autoři zprávy mj. konstatovali, že se ani sovětskému plánovacímu úřadu nepodařilo vyřešit řadu vážných otázek v koordinaci plánů na léta 1956–1960. Např. podle jeho návrhu zpracovaného na základě bilancí jednotlivých států by vývoz čs. strojírenství v r. 1960 poklesl natolik, že by ohrozil výrobu a využití vybudovaných kapacit.

² Československou delegaci tvořili Antonín Novotný, první tajemník ÚV KSČ, Viliam Široký, předseda vlády, Jaromír Dolanský, místopředseda vlády, Otokar Šimůnek, ministr plánování, Alexej Čepička, ministr obrany a pět expertů z plánovacího úřadu. V sovětské delegaci byli Chruščov, Bulganin, Vorošilov, Kaganovič, Mikojan, Malenkov, Saburov, Suslov, Pervuchin, experti Žukov, Šverník, Ponomarjov; dále velvyslanci SSSR v zemích RVHP, sovětsští představitelé v RVHP, pracovníci ministerstva zahraničí, zahraničního obchodu, plánovacího úřadu, státní plánovací komise a jiných ministerstev.

politických záležitostech a vyzývala ostatní státy k vlastní iniciativě v mezinárodní politice. Požadovala, aby od dosavadní podpory sovětských návrhů přešly k předkládání vlastních návrhů. Účastníci souhlasili s hodnocením mezinárodní situace i s úkoly obsaženými v „Záznamu“. Československá delegace kromě bezvýhradného souhlasu s názory sovětského vedení oznámila rozhodnutí odepsat všechny finanční nároky ČSR vůči Jugoslávii za účelem brzkého podepsání obchodní dohody a zvýšit úsilí v prohloubení přátelských sousedských vztahů s Rakouskem.³

Třetí bod programu se projednával dvakrát. Nejdříve na poradě ministrů obrany států Varšavské smlouvy a poté na schůzi delegací v čele se šéfy komunistických stran. Obě setkání se zabývala především vnitřní strukturou Varšavské smlouvy a důsledky snížení stavu armád v sovětském bloku na vyčleněné divize pro Spojené velení Varšavského paktu. Účastníci ustavili Politický poradní výbor, schválili statut spojeného velení a vstup armády NDR do Varšavské smlouvy, vytvoření stálé komise pro zahraniční otázky a sekretariátu Politického poradního výboru. Všechny návrhy, které předkládali představitelé sovětské armády, účastníci porad bez připomínek potvrdili.⁴

V projevech téměř všech delegací k ekonomickým otázkám nechyběly zmínky o vojenských záležitostech. Obsahovaly údaje o nákladech na obranu. Chruščov zdůvodňoval nutnost posilování obranyschopnosti bloku, vybavení armád nejmodernějšími obrannými zbraněmi. Hovořil o jednom zvláště palčivém problému, přesněji rozporu: o vztahu mezi vysokými výdaji na armádu a předpokládaným růstem životní úrovně občanů. Šlo o záležitost, která v ekonomické soutěži dvou systémů zaujímal první místo. Chruščov

³ *Tamtéž*, kr.30, a.j. C-5. Sovětské vedení doporučovalo: „Za účelem výměny názorů a vypracování společné linie v nejdůležitějších politických otázkách bylo by potřebné svolávat čas od času tajné porady příslušných představitelů našich zemí.“ Dále navrhovalo rozšiřovat vztahy se sousedními kapitalistickými státy, jakož i s Itálií, Řeckem, Tureckem, Iránem a Japonskem, nejen v politické a hospodářské oblasti, ale také ve sportu, kultuře, turistice, „přičemž třeba zachovávat náležitou bdělost“.

⁴ *Tamtéž*. Porada ministrů obrany se konala 7. 1. 1956, porada delegací o čtyři dny později. Sovětský návrh stututu spojeného velení předem projednávala vedení vládnoucích stran zemí Varšavské smlouvy a neměla připomínky. Statut vymezoval pravomoc velitele spojeného velení, jeho zástupců a náčelníka štábu. Na poradě ministrů byl návrh doplněn o povinnost velitele spojeného velení uskutečňovat závažná opatření v příslušných zemích pouze prostřednictvím svého zástupce – ministra obrany příslušného státu. Členy Politického poradního výboru byli schválení předsedové vlád nebo ministři zahraničí a ministři obrany, tedy dva funkcionáři za každou členskou zemi.

sice připomenul snahu nepřítel nutit Sovětský svaz a jeho blok k vysokým výdajům na zbrojení, ale ujišťoval, že lze zajistit jak nároky obrany, tak růst životní úrovně občanů. Československá delegace se v referátu (přednášel jej V. Široký) vyslovila proti dalšímu snižování stavu ozbrojených sil a prezentovala závratné údaje o růstu výdajů na armádu v příštích letech.⁵

Na poradě delegací Chruščov argumentoval, že „nepřítel naopak pokládá pro sebe za výhodné udržovat zbrojení na dosavadní výši a dokonce je zvyšovat.“ Pro to má důvody hospodářské i politické (zisky, obava z velké nezaměstnanosti). „Nepřítel pokračováním ve zbrojení chce nás donutit, abychom museli udržet vysoký počet ozbrojených sil, a tak nám zabránit v rozvoji hospodářství a ve zvyšování životní úrovně.“ O dalším vyzbrojování armád řekl: „Sovětský svaz soustředí nejvyšší úsilí, aby byly do konce vyřešeny nejmodernější bojové prostředky, jako je reaktivní letectvo, rakety, řízené střely, atomové a vodíkové zbraně. Již dnes Sovětský svaz všechny tyto zbraně má a nyní je třeba, aby byly dále zdokonalovány a opatřeny v takovém množství, jaké potřebuje celý socialistický tábor.“

Československé vedení zastávalo názor, „že v důsledku odmítavého postoje imperialistických zemí k sovětským návrhům [snížení zbrojení, zákaz atomové zbraně] nebylo by správné dále pokračovat v jednostranných krocích z naší strany.“ Doporučovalo zachovat stavy armád lidových demokracií, vybavit je nejmodernější technikou. Tyto zásady uplatnilo čs. vedení v hospodářském plánu na léta 1956–1960. Návrh plánu předpokládá vzestup prostředků pro zajištění obranyschopnosti v průměru o 73 % proti letům 1949–1953 a o 12,6 % proti letům 1954–1955. Přitom podíl výdajů na obranu a bezpečnost na národním důchodu se bude pohybovat v letech 1956–1960 mezi 9,5–9,8 % (v r. 1954 činil 14,9 %, o rok později 10,9 %). Celkové výdaje na vojenskou techniku se zvýší téměř (1956–1960) o 90 % proti letům 1949–1953 a mobilizační rezerva se měla zvýšit víc než třicetkrát.

K prvnímu a hlavnímu bodu programu setkání vedoucích činitelů zemí RVHP obdrželi účastníci jako podklad sovětskou zprávu. Měla tři polohy či části. První se zaměřila na kritiku hospodářské politiky minulých let. Převážně opakovala už dříve poznané a odsuzované skutečnosti, jako přepjatost možností ekonomiky v letech 1950–1955 v důsledku mimořádně vysokých investic, zaostávání surovinové základny a paralelismus ve strojírenské výrobě a nízká technická

⁵ *Tamtéž* a kr. 30, a.j. 52; f. 02/2, schůze 31. 12. 1955.

úroveň strojů. Druhá obsahovala řadu upozornění na některé základní nedostatky v návrzích plánů na léta 1956–1960. I tato část rozšiřovala jen nepodstatně dosavadní znalosti o slabých místech ekonomik lidových demokracií. Poukazovala na staronové problémy, které už žily nebo se zrodily v polovině padesátých let převážně jako výsledek oficiální politiky. Z výčtu nedostatků vystupovala jako důležitá kritika stále trvajících vysokého stupně akumulace (investic) na úkor životní úrovně. Ve třetí poloze zpráva většinou jen naznačovala úkoly, které před ekonomikou lidových demokracií stály. Vyplynuly z vyjmenovaných problémů a těžkostí a zpráva jen ojediněle navrhovala konkrétní recept jejich řešení.⁶

Zpráva vyjadřovala sovětský pohled na ekonomiku spojenců, analyzovala se vůbec nezabývala Sovětským svazem. Rovněž postrádala alespoň zmínku o vlastní, sovětské odpovědnosti za obtíže, problémy, do kterých se členské země RVHP dostaly v důsledku podřízování se velmocenským zájmům a záměrům Sovětského svazu. Ve svém souhrnu sovětská kritika ekonomické minulosti nepřekročila stupeň vyjádřený v politice Nového kurzu. Hodnocení plánů na léta 1956–1960 vyznělo jako varovný signál ústupu od principů Nového kurzu. Zejména se to projevovalo ve vztahu akumulace a životní úrovně, podílu investic do těžkého a spotřebního průmyslu a do zemědělství. V těchto věcech se objevovaly tendence návratu k minulé ekonomické praxi.

Úvodní slovo k diskusi o ekonomických otázkách přednesl Chruščov. Jako červená niť se jeho projevem táhlo zdůvodňování nutnosti hospodářské kooperace uvnitř zemí a hlavně mezi socialistickými státy. Kritizoval, že „někdy pracujeme tak izolovaně, každý sám pro sebe. Ale to znamená, že oslabujeme své síly. Nelze připustit, aby každá země si sama všechno vyráběla.“ Druhý problém, kterým se Chruščov zabýval, se týkal vztahu mezi investicemi do těžkého průmyslu a růstem životní úrovně. Přítomným představitelům komunistických států vytýkal nesprávné pochopení sovětský návrat k přednostnímu růstu

⁶ *Tamtéž*, f. AN, 07/16, kr. 30, a. j. C-4, C-5. Hlavní kritické výtky k plánům hospodářského vývoje v lidových demokraciích na léta 1956–1960: Tempo rozvoje těžkého průmyslu předstihuje rozvoj lehkého podstatně víc než v sovětském plánu; při vysokém tempu rozvoje strojírenské výroby je vývoz strojů vyšší než domácí spotřeba; zůstává zastaralost strojního zařízení a plánuje se výroba zastaralých typů; zaostává geologický průzkum a udržuje se nízký růst zemědělské výroby; pokračuje zvyšování akumulace na úkor už tak nízké životní úrovně, snižuje se závislost na kapitalistických státech, zejména v surovinách, a udržuje se nedostatečná koordinace obchodu s kapitalistickými státy; rozvoj energetiky neodpovídá potřebám, produktivita práce zůstává nízká, neplánuje se technický rozvoj, chybí koordinace zbrojní výroby v rámci RVHP.

těžkého průmyslu. Podle něho bylo nutno dodržovat hranici, jejíž překročení, což se stalo v lidových demokraciích, brání vzestupu životní úrovně. Obdobné výtky zazněly i na výdaje na obranu. („Situace není takového rázu, aby bylo nutno dávat poslední groš na obranu. Nesmí se zapomínat na to, že obyvatelstvu je třeba dát více chleba, masa, obuvi, postavit více bytů, nemocnic atd.“) Celkový duch a zřejmě i motiv Chruščovova referátu odpovídal linii politiky ekonomické soutěže - dohnat a předehnat vyspělé kapitalistické státy. („Tříštíme své síly a tudíž oslabujeme své síly vůči silám kapitálu. Nechtě je to sebesmutnější, ale je to skutečnost.“) Vycházel z toho, že hospodářská oblast je jediná, kde je socialistický tábor mnohem slabší než kapitalistický. V jiných oblastech „naše síly jsou nyní kolosální - jak vojenské, tak i morálně politické.“ („Poslední výbuch naší vodíkové bomby zapůsobil na imperialisty neobyčejně silně. Připravujeme druhou bombu, abychom ještě více zchladili naše odpůrce, aby se tak moc nenaparovali.“)

V následující diskusi vedoucí funkcionáři potvrzovali správnost sovětského hodnocení stavu ekonomiky své země a informovali o příštích záměrech i konkrétních úkolech.

Valko Červenkov, vedoucí činitel KS Bulharska, hovořil o zaměření bulharského strojírenství na výrobu zemědělských strojů, o zvýšení vývozu tabákových, ovocných a zeleninových výrobků a o plánovaném vzestupu reálných mezd do roku 1960 o 30 %.

Mátyás Rákosi, generální tajemník Maďarské strany pracujících, ohlásil, že zvýší zemědělskou výrobu v příštím pětiletí o 25 %, popisoval obtížnou situaci v důsledku vysoké zadluženosti u kapitalistických států. Zbrojní průmysl byl v Maďarsku využit pro zbrojní výrobu na 28 %. Kritizoval práci RVHP, která dává neurčitá doporučení a která se navíc pomalu uskutečňuje.

Georgi Georgiu Dej, generální tajemník Komunistické strany Rumunska, konstatoval, že Rumunsko nesplnilo v minulých letech slibovaný růst životní úrovně. Vypočítal úkoly v příštích pěti letech a upozornil na jejich nejzávažnější problém - vysoký dovoz hutnických výrobků z kapitalistických států, který by bylo možné zajistit v rámci RVHP.

Walter Ulbricht ujišťoval o schopnosti států RVHP řešit všechny své problémy. Mluvil o neuspokojivém stavu hospodářské spolupráce a na přední místo kladl vědeckotechnickou spolupráci. Navrhoval RVHP „přebudovat na ústřední orgán, který by udával ve spolupráci s Gosplanem SSSR hlavní směry rozvoje pro jednotlivé země. Vedle toho by k některým otázkám bylo třeba doporučení po stranické linii.“ Následoval rozbor vlastních hospodářských problémů a vymezení úkolů zaměřených k tomu, aby životní úroveň NDR dosáhla v roce 1960 úrovně v západní části Německa.

Enver Hodža, generální tajemník Albánské strany práce, hovořil o nejnižší životní úrovni v Albánii ze všech zemí RVHP a zdůraznil, že rozvoj jejich hospodářství je odvislý od pomoci ostatních členských států, která se projevuje ve vysokém rozsahu poskytnutých úvěrů. Stejně jako v NDR by chtěli zrušit přidělový systém zásobování.

Boleslaw Bierut konstatoval, že v důsledku stavu zemědělské výroby se nepodařilo dosáhnout plánovaného růstu životní úrovně. Po informaci o úkolech v příštích pěti letech se zaměřil na polský zahraniční obchod, podle propočtů by se zvyšoval dovoz železné rudy a strojů z kapitalistických států. Předložil několik návrhů na hospodářskou koordinaci v RVHP: společně posuzovat všechny plány lidových demokracií, vytvořit až šest komise pro jednotlivé problémy, např. pro vývoz do málo vyvinutých zemí, pro specializaci obranného průmyslu; přenést koordinační práce na plánovací úřady za vedení sovětského Gosplanu; vypracovat dlouhodobou, na deset let, perspektivu specializace strojírenské výroby a investiční výstavby.

Antonín Novotný rovněž hovořil o životní úrovni v ČSR a úkolech v letech 1956–1960, mimo jiné o těžbě železných rud, o výstavbě závodu na syntetický kaučuk, o zemědělské výrobě a o produktivitě práce.

Diskusi uzavíral Chruščov. Navrhoval a účastníci schválili utvořit Východní ústav pro jaderný výzkum jako reakci na rozhodnutí Západního institutu (Evropská laboratoř pro atomovou energii) nepřijímat další členy. Podle Chruščova se tím měl zamezit přístup zemím socialistického tábora. Největší část svého projevu věnoval koordinaci hospodářských plánů lidových demokracií. Doporučil, aby každá země vypracovala propočty rozvoje průmyslové výroby a její kooperace, návrh předložila RVHP, která by je posoudila, doporučila ke schválení vedoucím funkcionářům členských států RVHP. Další doporučení: zpracovat desetiletou až patnáctiletou perspektivu metalurgie a také uhelného průmyslu a program dlouhodobého rozvoje zemědělství pro komunistickou část světa. Podle Chruščovových představ měla uvedená perspektiva každá členská země do jednoho měsíce předložit RVHP, v dubnu se jimi měla zabývat porada vedoucích činitelů. Opakoval, aby zpracování projektů vycházelo z lepšího chápání vzájemné spolupráce. („Kdybychom chtěli dělat všichni všechno, budeme pro smích. Musíme stále hledět na konkurenci s kapitalistickým světem.“)

Zvláštní pozornost si v Chruščovových projevech o ekonomických otázkách vysloužily NDR a ČSR. Mezi úkoly v koordinaci hospodářské spolupráce postavil plné využití výrobních kapacit jejich průmyslu. Dalším důvodem bylo přesvědčení, že „úspěchy socialistického tábora se budou měřit především podle životní úrovně NDR a ČSR“. Přitom v ČSR je vysoká životní úroveň. V případě NDR vystupoval politický motiv ještě zřetelněji: Zde probíhá otevřený hospodářský boj

mezi socialismem a kapitalismem, je to „odkrytá fronta socialistického tábora“, protože se nemůže chránit proti Západu hranicemi. („Část lidí, kteří utíkají na Západ, je pochopitelná, pokud utíkají kapitalisté. Avšak v NDR utíkají též dělníci, a to nesmíme připustit.“) Chruščov přítomné nabádal a vyzýval k pomoci, neboť NDR sama nemůže vyřešit své hospodářské obtíže a zvýšit životní úroveň tak, aby zamezila útěku lidí na Západ. Pomoc při upevňování NDR „je otázka naší cti“ a musí se udělat vše pro to, aby vyšší životní úroveň v NDR než v NSR bylo dosaženo před rokem 1960, tedy dřív, než plánují ve východním Berlíně.⁷

Účastníci porady vedoucích představitelů členských zemí RVHP schválili sovětské návrhy přednesené Chruščovem jako závazné směrnice pro činnost RVHP. Náměstkové představitelů členských států RVHP 11. ledna přijali návrh na vytvoření čtyř zvláštních komisí, které se měly zabývat hlavními otázkami vyjmenovanými v Chruščovově závěrečném projevu. Obdobné komise vznikaly i v členských zemích RVHP.⁸

Lednová porada (1956) představitelů členských zemí RVHP na nejvyšší úrovni potvrzovala, že ohlášené nové zaměření činnosti RVHP na koordinaci hospodářských plánů neuspělo. Nejen se málo změnilo v orientaci ekonomické politiky, plány na léta 1956–1960 dokonce místo rozvíjení tendencí Nového kurzu od nich ustupovaly, a koordinace plánů, která by vedla k překonání národního omezení, nepokročila téměř vůbec. Tato praxe nepřispívala, naopak odporovala vyhlášenému cíli ekonomické soutěže dvou systémů, tj. dohnat a předejnat vyspělé kapitalistické státy. Praxe působila jako brzda na této cestě, protože oslabovala sjednocování a násobení možností společné ekonomické fronty v soutěži s kapitalistickým světem. Tento nepříznivý stav se stal motivem Chruščovova zdůvodňování nutnosti koordinace. Zároveň jeho projevy a na jejich základě přijatá usnesení vyjadřovaly očekávanou změnu.

Sovětské vedení kromě vyzvedávání nutnosti koordinace plánů přistoupilo k vymezení čtyř podle něho klíčových odvětví, na která

⁷ *Tamtéž*, kr. 30, a. j. C-1-5.

⁸ V RVHP vznikly komise zabývající se rozvojem zemědělské výroby, využitím výrobních kapacit strojírenství NDR, ČSR a Maďarska, rozvojem hutní výroby a zajištěním železnou rudou a koksem, rozvojem palivového průmyslu. Úkolem komisí bylo zpracovat návrhy řešení na základě podkladů předložených jednotlivými členy do měsíce. Postup a cíle činnosti zvláštních komisí zcela odpovídaly scénáři vyhlášenému Chruščovem. V Československu stanul v čele komise zemědělské resortní ministr V. Krutina, strojírenské místopředseda vlády K. Poláček, metalurgické resortní ministr J. Reitmajer, palivové J. Jonáš, ministr paliv.

by se koordinace měla soustředit – strojírenství, hutě, paliva, zemědělství. Prognózy vývoje těchto odvětví a bilance potřeby a výroby se prodlužovaly na deset až patnáct let. Ve středu pozornosti byly státy, které hrály v tom kterém odvětví významnou roli, ve strojírenství NDR a ČSR. Chruščovem tlumočené sovětské stanovisko vycházelo z poznání, že dosavadní instituce RVHP, plánovací úřady a jejich porady se sovětskými postrádají schopnost překonat nepříznivý stav v koordinaci plánů. Představitelé členských států nebyli dosud s to v hospodářství překročit úzké hranice národních zájmů, „ekonomický nacionalismus“ a zástupci v RVHP prosazují jejich stanoviska. Tuto národní ohraničenost měly odstranit ustavené zvláštní komise a porady vedoucích funkcionářů na nejvyšší úrovni. Porady tím, že by jednávaly a schvalovaly projekty vypracované komisemi, měly členským státům zdůraznit jejich závaznost a také posílit autoritu RVHP.

Lednová porada představitelů sovětského bloku položila dosud největší důraz na životní úroveň obyvatel. Nespokojenost se současnou úrovní i propočty o výrazném vzestupu v příštím pětiletí zaznívaly ve všech projevech a diskusích přednesených k ekonomickým záležitostem. V tomto bodě se navazovalo na jeden z cílů politiky Nového kurzu při doznání, že v ní předpokládaného vzestupu nebylo dosaženo. Životní úrovni připisoval Chruščov velký politický význam a úkol, prezentoval jej jako hlavní měřítko v ekonomické soutěži dvou systémů. V této věci přisuzoval zvláštní roli ČSR a NDR. Za zdůrazňovanou prvořadou povinností států RVHP pečovat o vzestup životní úrovně zůstával rozpor mezi vysokým podílem akumulace na národním důchodu na úkor spotřeby obyvatel a rozpor mezi výdaji na armádu a možnostmi ekonomiky. Přes uvedené rozpory se u tvůrců ekonomické politiky ohled na životní úroveň a sociální postavení obyvatel v porovnání s předcházejícími roky výrazně zvětšil.

Průběh a výsledky porady v lednu 1956 znamenaly jeden z pokusů překonat nepříznivý stav koordinace hospodářských plánů, dát impulz k prohloubení dosud nízkého stupně hospodářské spolupráce a rozvinout činnost RVHP. Přehrady, které účinné a hlubší ekonomické spolupráci postavila minulá praxe, byly příliš velké a schválená cesta hodně poplatná udržovaným byrokratickým metodám. Obě tyto skutečnosti spolu s úrovní ekonomického myšlení vedoucích politiků i odborníků, zablokovaného ideologickými šablonami, vylučovaly uplatnit alespoň některé ekonomické nástroje a už předem oslabovaly až zpochybňovaly úspěšnost přijatých opatření.

Porada představitelů sovětského bloku na nejvyšší úrovni přece jen podnítila a usměrnila činnost RVHP. Začaly pracovat čtyři komise navržené Chruščovem a řídily se směrnicemi schválenými na poradě. Obdobně se činily i komise RVHP už dříve ustavené. Stejně problémy byly na programu schůzí předsedů plánovacích úřadů států RVHP pod vedením sovětského předsedy (Bajbakov). Na práci komisí a jejich pracovních skupin se podílely stovky expertů. Komise přijímaly doporučení, která projednávala a schvalovala RVHP na svých zasedáních. V komisích se střetávaly zájmy jednotlivých členských států, v ojedinělých případech zástupce jménem své vlády doporučení odmítal. Pokud se rozpor nepodařilo vyřešit, obvykle se přesunul do příští schůze nebo na nejbližší zasedání RVHP.

Komise a také předsedové plánovacích úřadů se omezovali na sestavování bilancí. Ve výsledcích jejich činnosti dominoval číselný seznam potřeb členských států (surovin, výrobků) a možností je uspokojit. Výslednicí výpočtů byla buď vyrovnaná bilance nebo vyčíslený deficit. U většiny šlo o prognózy do roku 1960, ale čtyři zvláštní komise tuto hranici překračovaly o pět až deset let. U některé výroby komise doporučovaly možnost odstranění deficitu. Navrhovaly buď zvýšení produkce v existujících závodech, nebo nové investice na rozšíření výrobní kapacity. Mnohdy pouze konstatovaly smířit se s ještě několikaletým dovozem z kapitalistických států. Závislost na těchto dovozech zvláště u důležitých, tzv. strategických surovin hodnotily komise jako mimořádně citlivý bod ekonomiky RVHP a snažily se deficit odstranit nebo alespoň snížit. Navrhovaná doporučení na zvýšení výroby a vývozu, případně spojená s investicemi, se nejčastěji stávala předmětem sporů v komisích. Zástupci států, kterým se úkoly zvyšovaly proto, aby uspokojovaly potřeby jiných, se bránili závazky přijmout. Obvykle si kladli požadavky, většinou buď nesplnitelné, nebo narazili na neochotu je splnit.⁹

Závěry komisí a jejich doporučeními se zabývalo zasedání (sedmé) RVHP 18.-25. května 1956 v Berlíně. Jemu předcházelo před týdnem skončené jednání komise plánovacích úřadů, porada předsedů a jejich delegací. Představitelé plánovacích úřadů většinou souhla-

⁹ SÚA, f. AN-zahraničí (07/16), kr. 27, a.j. 19, kr. 31, a.j. 54. Např. strojírenská komise, která v r. 1956 jednala v Berlíně, měla v subkomisích kolem 300 specialistů, ekonomů a odpovědných pracovníků. Porady předsedů plánovacích úřadů měly také své komise odborníků, vytvářené k projednáváním problémům..